

Георгієва С.І. (Одеса, Україна)

Болгарські говірки в Україні: еволюція досліджень

У статті розглянуто етапи дослідження болгарських переселенських говірок в Україні з XIX по XXI ст. Болгарські переселенські говірки упродовж тривалого часу залишаються предметом уважного вивчення в описативному, лінгвогеографічному, зіставному, генетичному, етнолінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах.

Ключові слова: болгарська мова, болгарська діалектологія, болгарські переселенські говірки.

В статье рассмотрены этапы исследования болгарских переселенческих говоров в Украине с XIX по XXI вв. Болгарские переселенческие говоры уже долгое время остаются предметом внимательного изучения в описативном, лингвогеографическом, сопоставительном, генетическом, этнолингвистическом и социолингвистическом аспектах.

Ключевые слова: болгарский язык, болгарская диалектология, болгарские переселенческие говоры.

The article examines the stages of research resettlement of Bulgarian dialects in Ukraine in the XIX – XXI centuries. Bulgarian dialects immigration for a long time remain the subject of scrutiny in descriptive, linhoehoehrafic, comparable, genetic, ethnolinguistic and sociolinguistic aspects.

Key words: Bulgarian language, Bulgarian dialectology, Bulgarian immigration dialects.

У першій чверті XIX ст., коли закладалося лише підґрунтя болгарської літературної мови й активні процеси її формування були ще попереду, відбулося переселення частини болгар, які жили за Дунаєм, у південні райони нашої країни. З того часу починається новий, незалежний шлях розвитку переселенських говірок основного мовного масиву. Паралельні еволюційні процеси в обох мовних системах не могли бути тотожними протягом тривалого часу, хоча й дотепер у багатьох випадках діють однакові тенденції. Необхідність трансформувати деякі елементи свого побуту, традиційні способи ведення господарства, обробки землі, догляду за тваринами залежно від нового середовища, безпосередні контакти з представниками інших народностей, запозичення їхнього досвіду – все це викликало активізацію мовних процесів у дещо іншому напрямі, ніж у метрополії [10, 37-38].

Факт збереження етномовної цілісності болгарами-переселенцями, як справедливо зазначає П.Ю. Гриценко, є цінним як об'єкт досліджень саме завдяки своїй унікальності, несхожості з долею інших етномовних анклавів на теренах України, передусім сербів, поляків, чехів, вірмен, росіян. За

винятком росіян, які постійно мали умови для безперешкодного розвитку своєї мови і культури та державний захист національних інтересів, інші анклавні, їхні мови такого захисту не мали, що позначилося на долі цих етнічних груп на території України [8, 45].

Інтеграція з іншими болгарськими говірками – міждіалектна взаємодія та взаємодія з іншими мовами регіону – не спричинили втрати самобутності болгарських переселенських говірок. Підсумовуючи роль історичних та соціокультурних чинників, що сприяли збереженню болгар-переселенців як окремого етносу з актуалізованою етнічною самосвідомістю й історичною пам'яттю, науковці відзначають передусім переважну моноетнічність поселень, наявність зв'язків між болгарськими селами, збереження мови, фольклору, багатьох важливих рис традиційної духовної і матеріальної культури [17, 24]. Провідне місце серед чинників збереження етнічної цілісності, безумовно, належить мові.

Ще у 1830 р. Є.Копітар вказав на необхідність вивчення мови бессарабських болгар, зазначивши, що “це слід зробити терміново, поки переселенці ще не втратили своєї рідної мови [9, 110]”.

Болгари Бессарабії стали об'єктом дослідження першого російського болгариста Ю.І.Венеліна, який відвідав Бессарабію в 1823-1825 рр., де ознайомився з болгарами, зібрав свідчення про них, формулюючи для себе питання про їхню історію. Праця В.І.Григоровича “Очерк путешествия по Европейской Турции” стала помітним етнолінгвістичним описом болгар та їхньої мови; автор використав комплексний підхід, вивчаючи історію, побут, духовну культуру та фольклор болгар. Його мовознавчі інтереси ґрунтувалися на етичних філософських позиціях, з особливою увагою до морально-етичного фактора відродження слов'ян. Цим його підхід відрізнявся від національно-мовної позиції, притаманної І.І. Срезневському, чи національно-релігійної позиції О.М.Бодяньського. Професор В. Григорович залишив після себе велику наукову спадщину, серед якої дослідженням з болгарської мови, літератури та історії належить почесне місце.

В етнолінгвістичному напрямку працював і М.С. Державін, який описав побут, звичаї і мову болгар-переселенців Півдня Росії в I пол. XX ст.; йому, зокрема, належить думка про те, що ці діалекти становлять явище, здатне до самостійного розвитку, що в них поєднано риси глибшої порівняно з метрополією консервативності та зародки нового [9, 7-8]. Важливою була оцінка дослідника переселенських говірок як живої багатоманітності діалектних явищ, які перебувають у постійному розвитку, перетворюючи зовнішні впливи у власну національну мовну цінність [9, 9]. Вивченням історії, мови й побуту болгар-переселенців свого часу займалися

А.Ф.Музиченко, Л.А.Булаховський, Д.П.Дринов, С.Б.Бернштейн та ін.

У середині ХХ ст. активізувалося вивчення болгарських говорів Півдня України, насамперед московськими дослідниками під керівництвом С.Б.Бернштейна. Результатом численних експедицій стала серія описових праць, вміщених у збірнику “Статьи и материалы по болгарской диалектологии” (1952-1962) та “Атлас болгарских говорів в СССР” (1958); останній заклав підвалини інтенсивного використання лінгвогеографічного методу в болгаристиці, став предтечею фундаментальної праці “Български диалектен атлас” у 4-х томах. Матеріали “Атласа болгарских говорів в СССР” та численні описи дослідників цього творчого колективу широко використовуються як джерело унікальної інформації про болгарські говірки, зокрема як живе свідчення з історії болгарської мови та її варіативності.

Для з'ясування напрямів еволюції чи для констатації статичної структури болгарських говірок України, що передбачав і С.Стойков, відсутні дослідження, докладні описи цих говірок у 80-90 рр. ХХ ст. Зауважимо, що говірки зберігають у своїй структурі чимало рис, не притаманих літературній мові чи втрачених останньою. Докладне зіставлення говірок дозволяє поглибити вивчення історії фонетичної і граматичної систем; значні відкриття у галузі історії мови зроблено саме на підставі діалектних свідчень, зокрема монографічних описів говірок.

Болгарські переселенські говірки упродовж тривалого часу залишаються предметом уважного вивчення в описовому, лінгвогеографічному, зіставному, генетичному, етнолінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах.

Дослідження болгарських переселенських говірок передбачає не лише опис структури безвідносно до інших говірок, а й зіставлення з тими говірками метрополії, які дослідники визнають як ймовірне джерело постання переселенських говірок; інша площина зіставлення – з літературним ідіомом, що дозволяє встановити набір диференційних ознак, якими говірка вирізняється на тлі літературної мови. Доводиться констатувати, що зіставне дослідження переселенських болгарських говірок на тлі говірок метрополії до сьогодні реалізовано у болгаристиці недостатньо.

Оскільки говірка функціонує насамперед і переважно в усній формі, то пріоритетним залишається опис говірки як окремої самодостатньої системи. При цьому опис говірки принципово не відрізняється від опису мови: говірка постає як мова, яка функціонує на обмеженій території як форма спілкування окремого визначеного соціуму. Стосовно болгарських говірок зауважимо, що компактність проживання їхніх носіїв – болгар-переселенців – сприяло тому, що болгарини не зазнали асиміляції іншими

сусідами. Збереження болгарських діалектів зумовлене значною чисельністю болгар (близько 230 тисяч), а також збереженням національних традицій у побуті й виробництві [28, 25]. Незаперечним є факт, що «...кожне нове системне дослідження окремих говірок несе нові свідчення і неочікувані факти, які змінюють й уточнюють знання про їхній характер, а з іншого боку, – стверджують їхню єдність з усіма іншими болгарськими говорами» [28, 8].

Сьогодні в Україні продовжуються дослідження, метою яких є відтворення сучасного стану болгарських говірок, які побутують у селах з переважно болгарським населенням; це насамперед дослідження І.А.Стоянова [20-28], В.О.Колесник [11-16], С.Д. Топалової [29-31], С.І. Георгієвої [5-7], О.М. Пейчевої [18], П. Бокової [3-4] та ін.

Сучасний стан болгарських говірок на тлі говірок метрополії та літературної мови відбито у діалектологічній серії *“Българските говори в Украйна”* [1, 2, 11], перший випуск якої вийшов 1998 р., та щорічник *«Одеська болгаристика»*. Описані говірки сіл Кирнички, Кубей, Калчево, Євгеновка, Зоря та ін.

Дослідження структурних елементів переселенських говірок, як і матеріальної і духовної культури болгар півдня України, дозволяє встановити їх типи та зв'язки з діалектами метрополії, що зроблено, наприклад у роботі С.І. Георгієвої стосовно говірки с. Зоря (Камчік). Встановлено, що діалектний матеріал не підтверджує думку істориків про переселення зорянських болгар із сел. Прилеп і Подвіс, а фіксує інший ареал – р-н Елхово и Тополовграда [6].

Іншим аспектом є дослідження процесу нівелювання балканських рис граматичної будови і словникового складу переселенських говірок під впливом східного слов'янства. Проблема *дебалканізації* – втрати мовних елементів, спільних для всіх балканських мов і трактованих як балканізми, – була досліджена у працях проф. В.О.Колесник [15]. Процес дебалканізації є дуже важливим для розуміння сутності балканізмів як специфічного явища слов'янських балканських мов. Дослідниця зауважує, що розгляд балканізованих явищ вимагає уваги не тільки до їх форми, але й до їх граматичної семантики, тому що процеси дебалканізації нерідко проходять зі збереженням формальних ознак і навіть їх гіпертрофією, але з утратою змістового боку граматичних балканізмів. Досліджуючи болгарські переселенські говірки в Україні, які функціонують у небалканському безартиклевому мовному середовищі, спостережено зворотний процес – механізм переходу від мови артиклевої до безартиклевої, що здійснюється в умовах мовних контактів. Головною причиною дебалканізації, на погляд

В.О. Колесник, є все ж чинники екстралінгвістичні – зміна середовища й умов функціонування говору, руйнація «компактності і консервації» [15].

Болгарські переселенські говірки щоразу частіше виступають об'єктом вивчення лінгвістів, оскільки дають змогу проведення на своєму матеріалі широкого діапазону досліджень. Вони є дедуктивними через те, що внаслідок впливу генетично неспоріднених говірок і чужих мов зазнають звуження сфери функціонування (передусім внаслідок заступлення діалектного мовлення іншими ідіомами, відчутного руйнування цілісного мікросоціуму носіїв говірки) та змін структури говірок, на що вказує різного ступеня інтерференція з оточуючими говірками та літературною мовою.

Мовна ситуація болгарських сіл півдня України досліджена у працях С.Д. Топалової [31]. На її думку, сьогодні в болгарських селах Одеської області використовуються дві мови-посередниці – російська і болгарська діалектна, що відповідає поняттю «екзогенна» мовна ситуація (двокомпонентна за Л.Б.Нікольським) [31, 270]. Кожна мова має своє функціональне навантаження – російська мова використовується як офіційна, а болгарська діалектна як розмовна; мовна ситуація може бути охарактеризована як незбалансована екзогенна: у мовному репертуарі індивіда спостерігається конкуренція різних форм існування мови – літературна, розмовна, мезолект, діалект та ін. У цій ситуації наявні маркери, які належать до різних нормативних статусів. На метамові типології мовних ситуацій, де L_{mai} – велика мова, якою володіють більш 1/4 населення – це в регіоні російська офіційна і болгарська діалектна, L_{min} – мала мова, якою послуговуються від 5 до 25% населення (албанська, гагаузька, молдавська); L_{spec} – особлива мова, що вивчають у школі (українська мова і болгарська літературна), мовна ситуація в болгарських селах компактного проживання в Одеської обл. за схемою Стюарта-Фергюсона має такий вигляд: $SL = 2L_{mai} + 2L_{min} + 2L_{spec}$ [31, 267].

Саме на матеріалі болгарських переселенських говірок в Україні ситуація білінгвізму може бути вивчена як з позицій описового мовознавства, так і з точки зору соціолінгвістики, що найефективніше відбувається через об'єднання та зіставлення результатів таких досліджень, які перебувають у зв'язках взаємодоповнення. Мова як один із кодів, якими попеременно користується білінгв, має досліджуватися як динамічна система, що функціонує та перебуває в розвитку, і через те важливим є не лише встановити мовні зміни, але й адекватно їх пояснити.

З точки зору поняття редукованості важливим видається також з'ясування причин функціонально-структурного збереження говірок за умов активної міжмовної взаємодії, адже носії досліджуваних говірок на

сьогодні користуються, як правило, двома (трьома і більше) мовами. Двомовність веде до мовного контакту та мовної взаємодії, наслідком якої є інтерференція – відхилення від норм двох чи більше мов, якими користується їх носій, тому перебування мови у ситуації білінгвізму позначається, насамперед, на її словниковому складі, її структурі. Ситуація білінгвізму передбачає вивчення ступеня поширення інтерференції на різні ділянки мови, а також інтенсивності, з якою різні мови піддаються інтерференції, та її наслідків – від часткової асиміляції до цілковитого занепаду чи утворення нових мов у процесі мовного контакту.

Іншим аспектом є також етнолінгвістичні дослідження [7, 12-14; 7, 16; 7, 26]. На підставі переселенських болгарських говірок вдалося відтворити такі ланки попередніх етапів розвитку мови, свідчення про які вже відсутні у говірках метрополії. Дослідження підтверджують думку про те, що культурний вплив є первинним, а мовний – вторинним. Мовна інтерференція є результатом впливу культури того чи іншого етносу [12, 319]. Результати етнолінгвістичних досліджень будуть представлені в «Етнолінгвістичному словнику болгар Півдня України», робота над яким триває вже багато років.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Барболова З.* Особености на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район, Одеска област в Украйна / З. Барболова // Българските говори в Украйна. – Вип. II. – Одеса: Астропринт, 1999. – 152 с.;
2. *Барболова З., Колесник В.* Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия / З. Барболова, В. Колесник // Българските говори в Украйна. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. I. – 158 с.;
3. *Бокова П.* Българският диалект сред буджакското многоезичие. Върху материал от с. Суворово (Шекерлик-Китай), Украйна / П. Бокова // Българският език през XX век. – София: Проф. Марин Дринов, Пенсофт, 2001. – С. 381–386;
4. *Бокова П.Ю.* Граматическата интерференция на руските заемки в суворовския диалект / П.Ю. Бокова // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – 2000. – Вип. 9. – С. 147–151;
5. *Георгієва С.І.* Основні риси болгарської переселенської говірки с. Зоря: тексти / С.І. Георгієва // Одеська болгаристика. – 2005–2006. – Вип. 3–4. – С. 134–145;
6. *Георгієва С.І.* Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан та етапи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 – слов'янські мови / С.І. Георгієва. – Київ, 2006. – 24 с.;
7. *Георгієва С.* Българските народни празници в село Зоря (материали към етнолінгвістичния речник на българите в Украйна) / С.І. Георгієва // Одеська болгаристика. – 2005–2006. Вип. 1. – С. 93–101;
8. *Гриценко П.Ю.* Болгарські говірки України як феномен культури / П.Ю. Гриценко // Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 42–49;
9. *Державин Н.С.* Болгарські колонії в Росії / Н.С. Державин // Сборник за народни умотворения и народопис. – Т-1. – София, 1914.

– Кн. XXIX. – 468 с.; **10. Стойков Ст.** Основно диалектно деление на българския език / Ст. Стойков // Славянска филология. Доклади, съобщения и статии по езикознание. – София: БАН, 1963. – Т.3. – С. 105-119; **11. Колесник В.А.** Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь / В.А. Колесник // Българските говори в Украйна – Одеса: Гермес, 2001 – 228 с.; **12. Колесник В.А.** Концепция етнолингвистического атласа болгарской диаспоры на Украине / В.А.Колесник // Украйна і Болгарія: віхи історичної дружби (матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга): Одеса, 29-31 жовтня 1998 року. – Одеса: Друк, 1999. – С. 314–319; **13. Колесник В.А.** Этнокультурный аспект исследования лексики болгарской диаспоры / В.А.Колесник // Слов'янський збірник. – Вип III. – Одеса: Астропринт, 1998. – С. 55–61; **14. Колесник В.О.** Етнолінгвістична специфіка болгарських говірок вільшанського типу / В.О.Колесник // Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали і дослідження. – Одеса: АстроПринт, 2000. – С. 337–350; **15. Колесник В.А.** Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система / В.А. Колесник. – Одеса: Астропринт, 2003. – 352 с.; **16. Колесник В.А.** Диагностирующие черты болгарской свадебной терминосистемы / В.А. Колесник // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Літературні мови та діалекти Українського Подунав'я. – Вип. 21. – Ізмаїл, 2006. – С.45-56; **17. Маркова Л.В.** Особенности этнического развития болгар СССР/ Л.В. Маркова // Болгаристика в системе общественных наук. Вторая Всесоюзная конференция по болгаристике. – Харьков, 1991. – С. 22-25; **18. Пейчева О.** Иноязычное влияние на фонетику славянского диалектного слова / О. Пейчева // Слов'янський збірник. – Вип. IX. – Одеса: Астропринт, 2002. – С.208-214; **19. Стойков Ст.** Българска диалектология / Ст. Стойков – София: Проф. Марин Дринов, 2002. – 430 с.; **20. Стоянов І.** Българська мова в Україні: проблема функціонування і розвитку лексики: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.03 – слов'янські мови / І.А. Стоянов. – Київ, 1995. – 47 с.; **21. Стоянов І.А.** Болгарские элементы в русских говорах Одесской обл / І.А. Стоянов // Русские говоры на Украине. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 99-115; **22. Стоянов І.А.** Българските говори на територията на Съветския съюз / І.А. Стоянов // Съпоставително езикознание. – 1982. – №3–8. – С. 237-247; **23. Стоянов І.** Езикът на българите в Украйна и Молдова в социологичен аспект / І.А. Стоянов // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Т.3. – Велико Търново, 1994. – С. 295-303; **24. Стоянов І.А.** Из спостережень над системою числівника в болгарських говірках півдня України / І.А. Стоянов // Мовознавство. – 1983. – №4. – С.27-33; **25. Стоянов І.А.** К типологии лексических соответствий болгарского и украинского языков / І.А. Стоянов // Болгарская русистика. – 1984, – №6. – С. 60-63; **26. Стоянов І.А.** Назви сортів винограду в болгарських говірках Одещини / І.А. Стоянов // Мовознавство. – 1979. – №6. – С. 40 – 48; **27. Стоянов І., Стоянова Э.** Пути развития устной и письменной формы болгарского языка на Украине / І.А. Стоянов, Э. Стоянова // 13. Mednarodni Slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgusta 2003. Zbornik povzetkov. – 1. Del. Jezikoslovje. – Ljubljana, 2003. – С. 279; **28. Стоянов І.А., Стоянова Е.П., Дадіверін І.Г.** Мова болгар України в її усній та писемній формі / І.А. Стоянов, Е.П. Стоянова, І.Г.

Дадіверін. – Одеса: Оптимум, 2002. – 494 с.; **29.** *Топалова С.* За историята и езика на туканците в Бесарабия (с лингвистичен материал от Болградско) / С. Топалова // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Велико Търново, 1995. – Т.4. – С. 389 – 400; **30.** *Топалова С.* Чийшийските говори в Бесарабия / С. Топалова // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Велико Търново, 1996. – Т.5. – С. 375 – 382; **31.** *Топалова С.Д.* Языковая ситуация болгарских сел юга Украины / С. Топалова // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип.5. – С. 265–271.

Гладченко А.М., Комарова О.С. (Київ, Україна)
Деякі аспекти перекладу юридичної термінології

У статті розглядаються аспекти перекладу юридичної термінології, питання, що викликають в процесі перекладу розбіжності у термінології двох мов. Розглянуто декілька основних видів розбіжностей в термінах словацької та української мов: розбіжність у морфологічно-синтаксичній структурі, розбіжність у лексичному складі, неповна семантична відповідність.

Ключові слова: переклад юридичної термінології, розбіжності на різних рівнях, фонові знання.

В статье рассматриваются некоторые аспекты перевода юридической терминологии, вопросы, которые вызывают в процессе перевода расхождения в терминологии двух языков. Рассмотрено несколько основных видов расхождений в терминах словацкого и украинского языков: расхождение в морфолого-синтаксической структуре, расхождения в лексическом составе, неполное семантическое соответствие.

Ключевые слова: перевод юридической терминологии, расхождение на разных уровнях, фоновые знания.

The article considers some aspects of translation of legal terminology, issues that are causing in the process of translation differences in the terminology of the two languages. Considered some of the main types of differences in terms of the Slovak and Ukrainian languages: the discrepancy in the morphological-syntactic structure, differences in the lexical structure, incomplete semantic match.

Key words: translation of legal terminology, a divergence at different levels, background knowledge.

Останнім часом більш інтенсивними стають зв'язки між Україною та країнами західної Європи, зокрема зі Словаччиною. Активного розвитку набули економічні, політичні, культурні взаємини, що в свою чергу пов'язано з вирішенням різноманітних юридичних та правових питань.